

Микола Васильович Жикаляк,
доктор економічних наук,
доктор філософії по геології,
генеральний директор,
ORCID 0000-0002-4105-8386,
e-mail: dongeo@ukr.net,

ДРГП «Донецькгеологія», м. Бахмут – м. Київ

ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ УКРАЇНИ

Вступ. Стійкість України визначається її спроможністю функціонувати як незалежна самостійна держава в умовах тривалої широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації та складних соціально-економічних внутрішніх проблем і перманентних зовнішніх викликів, а також незламністю й впевненістю продовжувати відстоювати свою державність і сталий розвиток, незважаючи на чималі втрати та пошкодження інфраструктури. Передчасна деіндустріалізація й масштабна олігархізація базових галузей вітчизняної промисловості та відсутність перспектив вступу України до Європейського Союзу були головними перешкодами сталого економічного розвитку держави за 30 довоєнних років. Якщо в 1991 році Україна за ВВП на душу населення в розмірі 3625 доларів знаходилася на рівні більшості східноєвропейських країн, у тому числі Білорусії та Росії, то вже в 2015 році ВВП Польщі та Росії на душу населення зріс до 14 тисяч доларів, а в Україні він законсервувався на історичному мінімумі. Більш того, у 2020 році за рівнем ВВП на душу населення (3116 доларів) Україна стала найбіднішою країною Європи. Навіть ВВП на душу населення Молдови складало 4366 доларів, Польщі – 15654, а Європейського Союзу в цілому – 34047 доларів [2; 4].

Бюджетні витрати України в 2022-2023 роках у два рази перевищували дохідну частину, тому всі невійськові потреби держави перекривалися за рахунок грантів або кредитів від західних партнерів і міжнародних фондів. Податки та інші внутрішні надходження спрямовувалися на безпеку і оборону. Дефіцит бюджету на 2024 рік складав понад 40% (37 млрд доларів) і його повністю не компенсувала фінансова допомога Європейського Союзу, а допомога США застрягла, знаходилася в патовій ситуації та тимчасово припинилася президентом Дональдом Трампом на початку березня 2025 року.

З України путінська росія може піти після ймовірного припинення війни в 2025 році за умови розуміння та переконання, що вона може програти й

наступну воєнну агресію проти України або країн колишнього Радянського Союзу. Тому Україні тільки після цього можна підписувати мирний договір з російською федерацією за участю США та європейських країн – підписантів мирних гарантій України як третьої сторони. А поки що Путін надіється на стомленість України і країн Європейського Союзу та ненадійність як союзника України Сполучених штатів Америки в умовах відсутності в ЗСУ достатньої кількості авіації, БПЛА, ракет, важкої техніки, снарядів і мін.

Тривалість російсько-української війни залежить від наявних у сторін ресурсів, здатності мобілізуватися та побудувати ефективну військову економіку. Російська федерація володіє значно більшими, ніж Україна, ресурсами і резервами для ведення тривалої війни, а готуючись до широкомасштабної збройної агресії проти України перелаштувала свою переробну промисловість та машинобудування на рейки військової економіки. При цьому, сфера послуг як була домінуючою, так і залишилася із часткою в ВВП РФ більше 60% [3; 5]. Конкурентоспроможний розвиток переробних і обробних галузей промисловості здійснювався в умовах 100% державного замовлення та диктатури у державному управлінні.

На відміну від Росії, Україна зустріла широкомасштабну російську збройну агресію в активній фазі деіндустріалізації та вибіркової деолігархізації. Презентована на форумі в Давосі ще до початку російсько-української війни концепція розвитку України «*зерно та мізки*» не передбачала розвиток вітчизняної промисловості, не кажучи вже про обороністські базові її галузі [3-4]. Навіть зараз Кабінетом Міністрів не розроблена «*Державна промислова політика України на період 2024-2028 років і подальшу перспективу*». Хоча сталий розвиток більш ніж 100 країн світу, які формують майже 90% глобального ВВП, вказує на актуальність розроблення таких політик як на короткостроковий, так і на середньо-довгостроковий періоди, не кажучи

вже про особливий період воєнного стану. Адже ядро національної економіки – це промисловість: традиційна, неоіндустріальна чи інноваційно-технологічна тощо. Навіть сфера послуг ефективно розвивається там, де функціонують розвинуті галузі промисловості.

Виклад основного матеріалу. Ефективна перебудова економіки України на рейки військово-орієнтованої промисловості із 100% завантаженням держзамовленням оборонних підприємств і компаній потребами ЗСУ в зброї та боєприпасах, завчасним облаштуванням фортифікаційних оборонних споруд і організацією ефективної логістики в постачанні фронту, тиловому забезпеченні та наявних резервах. Тобто забезпечення національної безпеки України та вирішення базових соціально-економічних проблем в умовах воєнного стану повинно здійснюватися на військово-оборонній платформі військової економіки (економіки війни) з формуванням нових умов соціально-економічного розвитку на період війни та післявоєнної відбудови. Якщо ми хочемо жити безпечно й мирно в умовах воєнного стану, Україні необхідно будувати сильну оборонну економіку, а після закінчення війни – ставати інноваційно-інвестиційно привабливою для країн-донорів і бізнесу.

Володимир Зеленський оголосив про старт нової економічної платформи, а отже нової економічної політики. Однак, судячи з досвіду давно минулих років нова економічна політика (НЕП) запроваджувалася після закінчення громадянської війни з метою швидкого відновлення зруйнованого тривалими війнами господарства та становлення національної економіки молодій державі. На відміну від етапів розвитку економіки колишнього СРСР, Україні зараз для перемоги російських окупантів необхідна економіка війни – *військова економіка*. Навіть в умовах війни економічна міць України повинна бути такою, щоб великомасштабна допомога та рішучість західних країн була виправданою і окупилася в майбутньому. Тим паче, що економічний розвиток України більше зміцнюватиме владу суспільства, ніж чиновників і бюрократів та провладної еліти. В умовах розвитку діятиме аксіома Георгія Кирпи: «чим швидше будують, тим менше вкрадуть!». Одночасно верховенство права і сила правових інститутів та суспільства повинні стати головним гарантом ефективного розвитку української нації. А під гаслами «імпортозаміщення» та «купуй українське» можуть приховуватися ризики щодо вірогідного втручання в економіку чиновників, які намагатимуться обмежити, забороняти, регулювати і обкладати митами й податками суб'єктів господарської діяльності, а провладним бізнес-структурам надавати субсидії та преференції.

Замість очищення органів державної влади, судів і силових структур від наслідків тривалого зросійщення, корупційно-рентоорієнтованої поведінки та участі в рейдерських проявах і переходу на

мобілізаційну військову економіку із запровадженням інвестиційно-стимулюючих реформ розвитку, а не виживання, чинна українська влада вдається до упередженого економічного популізму з метою відволікання пересічних українців від реального економічного стану в державі та підтримки віртуального рейтингу влади, оскільки реальний рейтинг і довіра українців до влади зараз суттєво зменшилися в порівнянні з ейфорійним рейтингом 2019 року. Широко розрекламоване зростання ВВП України в 2023 році на 5% необхідно розглядати не як зростання, а як стабілізацію після катастрофічного економічного спаду в 2022 році, коли ВВП держави зменшився майже на третину в порівнянні з довоєнним 2021 роком. Значить, стан національної економіки, усіх галузей промисловості, будівництва сільського господарства та сфери послуг, а також індекси випуску промислової продукції, товарів і продуктів до закінчення воєнного стану та у відновлюваний повоєнний період, необхідно щорічно оцінювати не тільки стосовно попереднього року, але й обов'язково по відношенню до базового довоєнного 2021 року.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року та тривалі воєнні дії в Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській та, частково, Харківській областях завдали значної шкоди всім секторам національної економіки, соціальній сфері та умовам життєдіяльності цивільного населення. Реальний ВВП України в 2022 році впав на 29,1% і був найглибшим за всю історію незалежної України. Рівень ВВП повернувся до початку 2000-х років [2-3; 6]. В березні 2022 року активними бойовими діями були охоплені десять областей та м. Київ, які в 2021 році виробляли близько 55% ВВП держави. Навіть станом на 01.01.2023 року окупованими залишилися регіони, які раніше виробляли 10-12% ВВП. Дефіцит зведеного бюджету без урахування грантів у доходах за 2022-2023 роки сягнув рівня 25% у порівнянні з базовим 2021 роком [5; 7].

Системний підхід до оцінки економічної стійкості держави обумовлює необхідність розглядати економічну стійкість України як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених складових, які забезпечують збалансований розвиток виробничої, військово-оборонної, ринкової, соціальної, науково-технологічної та фінансової сфер діяльності держави з ефективним функціонуванням сфери послуг, шляхом встановлення оптимальних кількісних співвідношень і структурних взаємозв'язків між елементами системи в мирний час і в умовах надзвичайних ситуацій та російсько-української війни [2-4]. З цього виходить, що управління економічною стійкістю України повинно зводитися до забезпечення максимально узгодженої взаємодії всіх видів та елементів стійкості з метою збереження цілісності системи в умовах мінливості зовнішнього середовища та прояву викликів і загроз. При цьому, необхідно

враховувати одну з базових теорем кібернетики, сформульовану Вільямом Россом Ешбі, яка стверджує, що складність керуючої та управляючої системи не може бути нижчою та простішою системи якою вона керує. Інакше в процесі державного управління та регулювання розвитку національної економіки, система економічної стійкості держави не буде комплексно функціонувати, а чинна влада намагатиметься радикально або катастрофічно спростити її та призначити на керівні посади напрямів сфер розвитку національної економіки недостатньо компетентних чиновників – популістів.

Відсутність за 33 роки незалежності України збалансованої економічної стратегії сталого розвитку та послідовної державної економічної політики в умовах не запровадження ефективних реформ, призвело до застосування державі простих макроекономічних моделей функціонування національної економіки з орієнтацією на великий бізнес у гірничо-рудній, енергетичній та металургійній галузях і розвитком олігархічного капіталізму з низькими податками в державну скарбницю та монополізацією базових галузей промисловості в інтересах кланових бізнес-груп. Крім того, невизначеність сталого економічного розвитку України, обумовила передчасну деіндустріалізацію національної економіки без обґрунтування логістичних схем технологічної неоіндустріалізації та запровадження інноваційно-інвестиційних моделей розвитку промислового виробництва і прикладної науки. Замість цього, в умовах відсутності ефективного державного регулювання бізнесу, широко проявився економічний популізм, а економічна стратегія перетворилася на боротьбу за ресурсні та фінансові потоки.

Уряд України мав право та можливість управляти і розвивати чинники державності та національної економіки в інтересах нинішнього й майбутніх поколінь українців, але з 2020 року основні зусилля влади були направлені на розвал базових галузей промисловості, науки і культури, фейкову боротьбу з олігархами та необмежену рентоорієнтовану поведінку чиновників з метою створення нового провладного олігархату з відволіканням суспільства від вирішення актуальних державних проблем захисту держави від намірів путінської Росії. Формат військової економіки проявився тільки через два роки війни, однак військово-промисловий комплекс не будується в ході широкомасштабної війни. Необхідно було комплексно розвивати галузі подвійного призначення з мобілізаційним освоєнням запасів критичних і стратегічних корисних копалин, розвитком переробної й обробної галузей промисловості, машинобудування та комплектуючих тощо. Перезавантаження базових галузей промисловості та бізнесу з цивільних рейок на військові із 100% державним замовленням є першочерговим стратегічним завданням забезпечення стійкості та захисту держави України. Особливо, якщо визнати, що Ро-

сія – є незрівнянно багатшою та забезпеченішою для тривалої війни з Україною.

Зараз Кремль витрачає 6% свого ВВП або третину державних витрат на російські збройні сили, а Україна на ЗСУ всього 2% свого набагато скромнішого за російський ВВП або 4,5% від усіх державних витрат. Тому Україні ніяк не обійтися без зовнішньої допомоги Європейського Союзу та США.

Готуючись до широкомасштабної збройної агресії проти України російська федерація з 2022 року побудувала систему прибуткової військової економіки проти ослабленої та дезорганізованої економіки України з низькою якістю державного регулювання. Росія за виробництвом зброї за два роки російсько - української війни перевершила всі країни заходу, сумарний економічний потенціал яких в 30 разів більший за російський. В цілому в російській федерації промисловість за 2023 рік збільшилася на 3,5%, переробна промисловість – на 7,5%, а машинобудування, завдяки централізованому замовленню військово-промислового комплексу, – на 23%. Обсяг експорту Росії за 2023 рік скоротився на 28,3% – до 84,9 млрд . доларів, а зовнішньоекономічне позитивне сальдо знизилось на 58,5% з 337,2 до 140 млрд доларів, головним чином за рахунок скорочення експорту природного газу, нафти та нафтопродуктів. Експорт природного газу зменшився до 69 млрд м³, а обсяг його річного видобутку впав до 636,7 млрд м³. Російська державна корпорація «Росатом» в 2023 році заробила за кордоном 16 млрд доларів (у 2022 році – 11 млрд доларів). При цьому частка виробленої ДК «Росатом» цивільної продукції торік становила 52%. Інші підприємства корпорації працювали та працюватимуть надалі на військово-промисловий комплекс країни-агресора. Завдяки ВПК інфляція в росії знизилася з 12% у 2022 році до 7,5% у 2023 році. Фонд національного добробуту станом на 01.01.2024 року складає 11,97 трлн рублів. Обсяги промислового виробництва з початку війни скоротилися всього на 3,1%. Значить, незважаючи на санкції та заморожені в зарубіжних банках активи в обсягах 300-330 млрд доларів, у путінської Росії ще достатньо резервів і ресурсів для тривалої геноцидноорієнтованої війни проти України та українського народу. Це обов'язково треба враховувати Україні, Європейському Союзу та США в стратегії стримування російських загарбників і подоланні збройної агресії путінської Росії в 2025 році.

Тим паче, що досягнення української армії у стриманні рашиської навали зіграли з Україною злий жарт, бо тепер США і європейські країни можуть не перейматися подальшою військовою допомогою Україні, оскільки ЗСУ довели, що можуть стримувати росіян самостійно, нехай навіть за рахунок значних людських і територіальних втрат. Європейці та США в цей час будуть вирішувати свої економічні та політичні проблеми. Єдність країн За-

ходу щодо підтримки України у випадку затягнення російсько-української війни після 2025 року може стати менш односпайною, а може й проблематичною. Безумовно, проблеми затримки збройної та фінансової допомоги обумовлені особливостями внутрішньої політики США, усталеними міжпартійними взаєминами та виборчими традиціями Сполучених штатів. При цьому, Україна нічого не винна США, оскільки президент Джо Байден зробив набагато менше, ніж міг і повинен був зробити в порівнянні з допомогою Європейського Союзу від свого ВВП. Значить 2025 рік стане роком викликів і пасток для України.

В цих умовах Верховна Рада має сформувати не уряд національної єдності, а уряд національного порятунку, який не буде слухати деструктивних пропозицій та необґрунтованих вказівок від Офісу Президента, а все буде робити для фінансової стабільності та стимулювання розвитку оборонних і базових галузей промисловості з метою поетапного відновлення економічного потенціалу України. Інакше, у випадку, якщо діяльність уряду й надалі буде інерційною та нічого не буде зроблено в сфері збільшення промислового виробництва і відновлення національної економіки, для України може настати негативний період проблемного майбутнього. Саме відсутність ініціюючих і радикальних рішень Кабінету Міністрів України після 24 лютого 2022 року не дозволила міністерствам і відомствам самостійно видати накази або розпорядження про обов'язкову евакуацію державних підприємств і організацій із зони бойових дій в більш безпечні регіони України згідно системи цивільного захисту на особливий період воєнного стану. Хоча свого часу з листопада 2014 року до вересня 2015 року діяла цільова постанова уряду про переміщення підприємств і організацій з тимчасово не підконтрольних територій Донецької та Луганської областей в центральні регіони України.

Зараз у війні проти російських загарбників Україна справедливо дотримується максимальних цілей, тому без підтримки США та країн НАТО буде дуже важко перемогти путінську Росію в 2025 році, тим паче, що Путін демагогічно декларує спроможність вести війну проти України до кінця 2027 року. Постійне нарощування власного виробництва важкої зброї, снарядів, мін, ракет і БПЛА завдяки обґрунтуванню стратегії мобілізації базових галузей промисловості суттєво підвищить обороноздатність України та збільшить надходження в державний бюджет. Однак в умовах війни майбутнє України не може визначатися за суб'єктивними економічно незбалансованими рішеннями та програмними платформами. Майбутнє завжди буде варіативним з багатьма сценаріями розвитку, в якому обґрунтовуються та розвиваються базові тренди економічного розвитку держави: земля, надра, енергетика, традиційні й стратегічні галузі промисловості, сільське

господарство, наука та інноваційні технології на середньо-довгострокову перспективу. Тобто в основі майбутнього України стоїть економіка – реальна економіка, а не ілюзія її зростання, завдяки західній допомозі та дестабілізуючій монетарній політиці з марнотратним утриманням бюджетної сфери, в тому числі надзвичайно роздутої малоефективної армії чиновників суддів і бюрократів.

У 2023 році дефіцит бюджету склав 20% (30 млрд доларів) від ВВП, а касові видатки перевищили надходження в 2,5 рази. За рахунок зовнішньої грантової допомоги, кредитів та емісії, державні витрати значно перевищували податкові надходження, стимулюючи внутрішній попит і підтримуючи населення та бізнес [2-3; 5]. Це пом'якшило економічні шоки спричинені війною, але також збільшило тиск на торговий баланс і посилило інфляцію [5-6]. Основний внесок у державний бюджет України забезпечував податок на додану вартість (ПДВ), надходження якого складали до 57-60% від суми усіх податкових надходжень.

Система адміністрування податку на додану вартість передбачає облік та узгодження платниками ПДВ з податковими органами податкового кредиту, тобто сум ПДВ у вартості проміжних товарів і послуг, придбаних підприємцями в процесі своєї діяльності або експорту товарів і продукції за кордон [5-6]. Податковий кредит зменшує податкові зобов'язання платників, а вразі перевищення податкового кредиту над зобов'язаннями відповідна сума підлягає відшкодуванню платнику [5-6]. При цьому, вчасне відшкодування ПДВ є критично важливим для фінансової стійкості експортно-орієнтованого бізнесу, прямо впливаючи на доступність обігових коштів і стимулюючи підприємців працювати прозоро та рентабельно, додатково сподіваючись на відшкодування ПДВ від держави. Крім того, ПДВ стимулює прозору конкурентну фінансово-економічну діяльність вітчизняного бізнесу. Інша справа, що через зменшення експорту із-за блокування морських портів та інших логістичних шляхів, більш ніж вдвічі зменшилося відшкодування ПДВ за практично однакових надходжень в бюджет у порівнянні 2021 роком. Це відчутна сума для економії розхідної частини бюджету, але, одночасно, це чимала сума, яка попередньо була вилучена з обігових коштів українських підприємців.

Крім того, спостерігається значне зростання строків відшкодування ПДВ – в середньому понад 100 днів, тоді як у минулі 2011-2021 роки він не перевищував 30-39 днів [3; 6]. Таке адміністрування ПДВ може пояснюватися прагненням уряду максимізувати чисті гарантовані надходження в державний бюджет, зменшуючи ризики зловживань з відшкодуванням ПДВ, але крім того, позбавляє добросовісний бізнес частини податкового кредиту [5].

Безумовно, політика жорсткого адміністрування ПДВ, який є основним джерелом наповнення

державного бюджету, дає уряду простір для пом'якшення гострих короткострокових проблем з ліквідністю, але не може бути сталим збалансованим заходом на середньо-довгострокову перспективу [3; 5-6]. Вона також пригнічує підприємницьку активність через вимивання обігових коштів, підриває довіру до податкової системи та витісняє експортний бізнес в тіньовий сектор економіки [5; 7]. Імовірно, саме такі дії в Україні спровокували виникнення проблем з українськими перевізниками в Польщі, які в подальшому переросли в масштабне блокування транзитної української сільськогосподарської продукції, що значно ускладнило товарообіг між Україною та Європейським Союзом. Крім того, запровадження в 2022 році на період воєнного стану спрощена система оподаткування без ПДВ для 3-ї групи суб'єктів господарської діяльності не тільки не передбачає надійних засобів адміністрування та контролю за звітними обігами і дотриманням податкового законодавства, але й є несумісною щодо інтеграції України до податкової системи Європейського Союзу [5;7].

Уряд України має право та можливість управляти і розвивати чинники державності та національної економіки, незважаючи на воєнний стан, занепад базових галузей промисловості, територіальні, інфраструктурні та науково-технологічні втрати заради перемоги і майбутнього нації-України. Після чотирьох років на посаді прем'єр-міністра України Денис Шмигаль анонсував побудову протягом 2024-2025 років нової економіки в умовах війни, яка одночасно стане основою для відновлення зруйнованої війною інфраструктури, базових і стратегічних галузей промисловості та інноваційно-інвестиційного розвитку національної економіки після перемоги. Передбачається, що в 2024 році експорт зросте на 9%, імпорт – на 5,9%, а промислове виробництво збільшиться на 3,5% в тому числі машинобудування – на 12,9%. Це забезпечить зростання реального ВВП держави на 3,5-4,0%. Разом з тим державний борг станом на 01.01.2024 року складав (146 млрд доларів), щомісяця зростає на 3,3%. Допомога Європейського Союзу в розмірі 18 млрд євро дещо знівелює дефіцит фінансових ресурсів, однак без допомоги США, інших країн Заходу та пільгових кредитів МВФ, Світового банку та Європейського банку забезпечити оборонні, соціальні та бюджетні потреби України буде проблематично. Стосовно конфіскації російських активів у західних банках можна поки що розраховувати тільки на проценти від них. Очікується, що за підсумками 2025 року держборг перевищить 100% ВВП України. Тому МВФ готує переговори щодо продовження його реструктуризації до 2027 року, а інвестори, які володіють облігаціями України на суму 20 млрд доларів, створюють комітет кредиторів [Gazeta.ua, березень 2024].

Для порівняння, стійкість Світової економічної системи буде переважно стабільною до 2028-

2030 років через зменшення промислового виробництва із-за війни в Україні, та Близькому Сході актуалізації попиту та інфляцію цін на більшість ключових видів сировини, а також з урахуванням динаміки прогнозних показників сировинних індексів на міжнародних біржах. На підтвердження такої думки можна привести повоєнний досвід Японії, Південної Кореї й Сінгапуру та пізніше Ізраїлю, Тайваню, Гонконгу і Дубаю, яким вдалося наздогнати країни «золотого мільярда» за рівнем доходів на душу населення. Крім того, прогнозується, що до 2050 року до цього елітного економічного клубу можуть долучитися Індія, Саудівська Аравія, Індонезія, Китай, Бразилія, ПАР, Чилі, Ефіопія, Малазія та Кенія.

При цьому, усі країни під час значного економічного зростання (бізнес-вибуху) були в динамічному стані, мали молоде зростаюче покоління, та забезпечили наступні гарантії ведення бізнесу [5-7]:

- верховенство права;
- принцип недоторканості приватної власності;
- гарантований 100-відсотковий захист приватної власності та інвестицій;
- щорічне зростання ВВП країни на 79%;
- високий рівень освіти населення;
- нова промислова політика із стимулюванням інвестицій у виробництво науковесних складових у машинобудуванні, автомобілебудуванні, електроніці та фармацевтиці тощо;
- захист базових і стратегічних галузей промисловості від протекціоніського імпорту;
- стимулювання експорту;
- збільшення частки неоіндустріальної промисловості у ВВП країни до 20-25% та субсидіями на сталий інноваційний розвиток не менше 1% ВВП.

Викликами стійкості світової економіки можуть стати:

- глобальна зміна клімату;
- масштабна криза економічного розвитку із радикалізацією воєнних конфліктів;
- проблема створення ефективних робочих місць;
- удосконалення формі схем глобалізації промислового виробництва.

Крім того, у випадку перемоги Дональда Трампа в президентських виборах у США в листопаді 2024 року та радикалізації ним зовнішньої торгівлі не тільки з Китаєм, Канадою, Мексикою, але й з європейськими партнерами, шляхом збільшення мита з 2 до 10% на весь імпорт, світова економіка буде суттєво дестабілізована із багатополарністю міждержавних відносин. Разом з тим переважна більшість експертів і вчених зазначають, що США переможуть Китай в технологічній конкуренції та залишаться домінантом у світовій економіці навіть після 2050 року. Важливою складовою економічної стійкості України як одного з чинників перемоги російських окупантів є суттєве зменшення корупційно-рентоорієнтованих проявів в усіх органах державної влади щодо цільового використання коштів держав-

ного бюджету і військової та фінансової допомоги від країн Заходу. Саме корупційно-рентоорієнтовані прояви та ризики, на думку окремих закордонних експертів, стали головною причиною затримки фінансової допомоги від Європейського Союзу й невизначеності через особливості міжпартійної боротьби між демократами та республіканцями перед президентськими виборами в США в листопаді 2024 року.

За період війни Україна піднялася на 12 позицій та посіла 104 місце зі 180 країн за індексом сприйняття корупції Transparency International і збільшила свій антикорупційний рейтинг з 33 до 36 балів зі 100. Одночасно це вказує, що майже дві третини економічної діяльності в Україні характеризується корупційно-рентоорієнтованими ризиками, головним чином щодо використання коштів державного бюджету та у сфері надання послуг від імені держави. Через це ризики та періодичні скандали з рентоорієнтованою поведінкою чиновників в умовах тривалої російсько-української війни в українському суспільстві проявляється недовіра до влади, тривога і біль за долю держави, які можуть подолати не тільки ефективні антикорупційні нормативно-правові акти, а й інформаційна прозорість і чесність владної еліти.

За інформацією президента Володимира Зеленського, з метою подолання корупційно-рентоорієнтованих ризиків в державі, Україна підписала з Євросоюзом угоду про прозорість і здійснення антикорупційних реформ, які є обов'язковими для початку переговорів про вступ України в ЄС. З метою пришвидшення цього процесу інформаційна політика держави в умовах війни не може бути такою як, переважно рейтингово-орієнтованою, в мирний час. Щоб перемогти сильнішого ворога треба перестати ховатися від проблем як на фронті, так і в тилу, а постійно виявляти їх, актуалізувати та поетапно вирішувати. Для цього, від Верховної Ради, ОП, Кабінету Міністрів, базових міністерств і відомств, в першу чергу, потрібні прозорість і чесність. Треба перестати педалювати в українському суспільстві проблему корупції, оскільки з корупцією в Україні, судячи з «посадок», дійсно все чисто. Значно гірше з антикорупційними реформами, адже зрозуміло, що факт корупції можуть встановити тільки спеціально уповноваженні слідчі органи, а підтвердити суд. Тому, в діях владної еліти та в державному регулюванні господарської діяльності що контролює й правоохоронні органи, необхідно виявляти й попереджувати факти рентоорієнтованої поведінки чиновників і посадових осіб, а також унеможливити в реформованих антикорупційних нормах проявів рентоорієнтованої поведінки, пошуку корупційної ренти та тіньової або фіктивної господарської діяльності. Необхідно також унеможливити корупційно-рентоорієнтовані прояви чиновників з використанням правоохоронних органів і підконтрольних владі компаній і фірм, у тому числі фіктивних, з організа-

цією рейдерських «наїздів» і використанням рентоорієнтованих схем за принципом «розділяй та володарюй».

Відмічені вище проблеми та високі ризики інвестицій в економіку країни у стані війни суттєво зменшили перспективи реалізації ініційованих владою в Давосі пропозицій та притягивів, а наявні поки що в державі рентоорієнтовані прояви та ініціативи обмежують інноваційно-інвестиційний потенціал України й взагалі унеможливають серйозні закордонні інвестиції до закінчення російсько-української війни. Зараз усі корупційні схеми із землею та наданням надр у користування, не зважаючи на аукціони та розрекламовану прозорість, ефективно реалізуються виключно лише через уповноважених і довірених чиновників від уряду.

Найбільш масштабним проявом рентоорієнтованої поведінки уряду можна вважати намір направити на велике будівництво автодоріг 17 млрд гривень залишку розхідної частини бюджету 2023 року, що доцільно робити тільки за умов профіциту бюджету 2023 року, а не масштабного дефіциту доходної частини та в умовах відсутності коштів на оборонні напрями в бюджеті на 2024 рік. Ефективним для чинної влади рентоорієтованим регуляторним заходом можна вважати призначення радником міністра оборони Рустема Умерова колишнього заступника голови ОП Кирила Тимошенка – довіреного куратора 2019-2021 роках державної програми «Велике Будівництво», який відзначився в умовах воєнного стану пересуванням по Києву на недешевому автомобілі Porsche Taycan 2021 року випуску, що був наданий Україні західними партнерами для евакуації людей з фронту. А найбільш характерним комплексним рейдерським «наїздом» з використанням контролюючих правоохоронних і судових органів можна вважати ситуацію навколо Полтавського гірничо-збагачувального комбінату (без урахування проблем з банком «Фінанси та кредит») і цілеспрямовану атаку на компанію британського інвестора Cosmolot. Крім того, блокада польськими фермерами українських перевізників обумовлена не тільки особливостями «Зеленого коридору» ЄС для України, а й корупційно-рентоорієнтованою змовою українських младоолігархів з польськими монополістами, в результаті якої чимала частка, українського зерна за демпінговими цінами осідала в Польщі. В результаті ціна закупівлі зерна у дрібних польських фермерів знизилася у два рази, а максимальна різниця втрат досягла 800 злотих (1400-600), що потенційно зробила всіх дрібних фермерів збитковими в умовах необхідності підготовки до витратних весняних посівних робіт. У свою чергу, в Україні великі агрохолдинги та перекупники, контролюючи ринок, змушували менших фермерів дешево продавати їм своє зерно. Потім, агрохолдинги – експортери, отримавши надприбуток при перекупці зерна в рядових фермерів, потенційно додавали до нього 20-відсоткове відшкодування ПДВ

від держави та мали можливість в змові з польськими перекупниками демпінгувати в ціні на зерно або переводили на розрахунки в тіньову готівкову сферу. Безумовно, кризовий стан польських фермерів значно посилюється в результаті неконтрольованого проникнення на європейський ринок білоруського і російського зерна. Тому головну вимогу польських фермерів, щоб товари, які перевозяться з України, доставлялися транзитом до кінцевого призначення, а не залишалися в Польщі, можна вважати обґрунтованою та законною.

У свою чергу, подолання корупційно-рентоорієнтованих ризиків в Україні сприятиме підвищенню економічної й політичної стійкості в державі та сприятиме консолідації вітчизняного бізнесу проти свавілля влади та незаконного силового тиску. Українському бізнесу відступати нікуди, тому він повинен керуватися вірою в Україну та ЗСУ. За порукою подолання корупційно-рентоорієнтованих проявів у бюджетній сфері, господарській діяльності та національній економіці в цілому повинні стати власні інвестиції, наполеглива праця, прозорість ведення бізнесу і неупередженість його державного регулювання. Крім того, антикорупційні реформи й заходи допоможуть українській державі на шляху до членства в Європейському Союзі, а запламовані в корупційно-рентоорієнтованій поведінці політики, чиновники та посадові особи повинні притягатися до кримінальної відповідальності, лишатися посади та довічно не мати права боротися за владу в майбутньому.

В Україні немає жодної галузі національної економіки, яка б повністю зникла через повномасштабну війну Росії проти України. При цьому, найбільш постраждалою через руйнування російськими загарбниками потужностей в м. Маріуполі та вплив війни на виробничу діяльність заводів у Придніпровському регіоні, Мінекономіки вважає металургію із падінням виробництва на 73-75%. Одночасно вітчизняне промислове виробництво у 2023 році зросло на 2,5%, а випуск продукції із суттєвою складовою військово-промислового комплексу (ВПК) збільшився на 56-97%, головним чином, на існуючій застарілій індустріальній та кадровій базі [1; 3; 5]. Тому перелаштування на ВПК і базових галузей промисловості на рейки мобілізаційної економіки допоможе пришвидшити темпи економічного розвитку України вище базового 4-5-відсоткового зростання ВВП. Відмічається також 10-відсоткове зростання у 2023 році експорту, ефективне функціонування товарного біржового ринку із запровадження у 2024 році біржової торгівлі агропродукції (аграрного ринку) та ринку біопалива.

Однак проблеми й ризики подальшого розвитку національної економіки можуть виникнути із за надмірної зарегульованості економічної діяльності в Україні більш ніж 101 тисячею незбалансованими нормативно-правовими актами, що може призвести до зниження темпів економічного зрос-

тання, надмірних витрат на адміністративні процедури та створить умови для корупційно-рентоорієнтованих проявів [3; 5-6]. В цих умовах підвищенню економічної стійкості України сприяло б збереження рухомого майна, виробничих потужностей та активів державних підприємств завдяки завчасній їх евакуації у 2022 році з повною інвентаризацією всього майна із зон бойових дій в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській та Херсонській областях у центральні регіони України. Така цілеспрямована робота відповідними міністерствами та службами не була організована, що призвело до значної втрати їх активів і ускладнило механізм визначення шкоди, завданої російськими окупантами.

Для підтримки поетапної трансформації національної економіки від витратно-збиткової до більш збалансованої та забезпечення макроекономічної стабільності України Євросоюз протягом 2024-2027 років надасть фінансову допомогу на суму 50 млрд євро, в тому числі на підтримку спрямують 38,27 млрд, на інвестиційний розвиток – 6,97 млрд і на адміністративну підтримку – 4,76 млрд євро. Тобто із 50 млрд євро 43,03 млрд (86%) направляються на підтримку України. Це забезпечить фінансово-економічну стабілізацію в умовах воєнного стану і створить умови для поетапного сталого зростання після закінчення війни реального ВВП держави на рівні 5-7%. При цьому, після 2027 року основним трендом економічного розвитку України повинно стати не *цифрова чи зелена економіка*, а інноваційно-технологічне оновлення виробництва в базових і оборонних галузях виробництва. Тому держава та незбалансоване державне регулювання національної економіки надалі не повинні бути основними суб'єктами економічного розвитку, а виступати тільки гарантими дотримання усталених і апробованих світовим досвідом норм і правил. Крім того, в обсягах реального ВВП необхідно суттєво зменшити його частку, сформовану завдяки державному бюджету та податкам, яка за 2023 рік згідно з даними Міжнародного валютного фонду (МВФ) зросла до 36%, що є найвищим показником за всі роки незалежності України та одним із найвищих у світі. А все тому, що всі регуляторні процеси перетворилися в боротьбу за державні ресурси та бюджетні кошти, а управління та регулювання цими процесами відбувається через офіційні й неформальні канали з Банкової [Gazzeta.ua, 19.03.2024].

З метою побудови нової економіки в умовах війни, яка одночасно повинна стати основою для післявоєнного відновлення та інноваційно-інвестиційного розвитку держави урядом України затверджена оновлена редакція *Національної економічної стратегії на період до 2030 року*, яка передбачає забезпечення макроекономічної стабільності держави завдяки мобілізації доходів у державний бюджет з урахуванням радикального зменшення зовнішньої фінансової допомоги з 2027 року [5]. Основними

трендами стабілізації та поетапного розвитку економіки України повинні стати інноваційно-інвестиційне функціонування базових і оборонних галузей промисловості, високопродуктивне сільське господарство, ощадливе використання паливно-енергетичних, критичних і стратегічних корисних копалин та збільшення виробництва експортноорієнтованої продукції й товарів із конкурентним розвитком логістичних шляхів і лібералізацією послуг транспортних мереж та портів.

Стратегія підвищення внутрішніх доходів на середньострокову перспективу шляхом удосконалення процедур податкового та митного адміністрування також стануть важливими доходами скорочення державного боргу й первинного дефіциту бюджету з 2028 року після досягнення показника щорічного зростання реального ВВП на 5-7%. Більш динамічний розвиток національної економіки у 2028-2032 роках дозволить досягнути річного обсягу ВВП до 280-300 млрд доларів, що забезпечить економічну готовність України приєднатися до Європейського Союзу у 2032-2035 роках. Разом з тим ефективність влади та державного управління в Україні в цілому були й залишаються низькими (54,5%) і дуже низькими (37,9%) стосовно ефективного розвитку економіки, тоді як в Польщі та Туреччині влада характеризується середньою ефективністю на 64,1 і 64,7% відповідно, а в Німеччині діяльність влади для забезпечення сталого економічного розвитку оцінюється середньою та високою ефективністю на 74,2-79,2% [3; 5; 7]. Незавершені реформи не дозволили Україні, на відміну від інших постсоціалістичних країн, швидко й ефективно трансформуватися до умов ринкової економіки. Крім того, внаслідок непослідовної економічної політики, Україна не змогла повністю використати свій природно - ресурсний, географічний, людський та технологічний потенціал. Неналежне управління державним майном, недолуге реформування з недосконалим механізмом приватизації сектору економіки, призводили здебільшого до неефективного розвитку, консервації та знищення державного майна. При цьому, надмірна зарегульованість застарілої, не адаптованої до ринкових умов, регуляторної бази призвела до відсутності у вітчизняного та міжнародного бізнесу стимулів для інвестицій в розвиток базових галузей промисловості, інноваційні технології, логістику та інфраструктурні об'єкти. В результаті експорт України на дві третини складається із товарів з низькою доданою вартістю металургійної, мінерально-сировинної та сільськогосподарської продукції.

З метою створення гарантованих державою сприятливих умов для інноваційно-інвестиційного розвитку вітчизняної промисловості, бізнесу, облаштування збалансованих центрів економічного зростання, відновлення зруйнованої російськими окупантами інфраструктури та відродження терито-

ріальних громад Кабінет Міністрів затвердив Національну економічну стратегію України на період 2030 року. При цьому, для забезпечення економічної стійкості держави й стабілізації національної економіки, в держбюджеті на 2024 рік передбачено 45 млрд гривень на розвиток логістики експертного потенціалу, модернізацію залізниці, розбудову потенціалу приватного сектору й бізнесу та підтримку поетапної трансформації України до вимог Європейського Союзу [27]. Буде продовжено відновлення та захист енергетики, забезпечення шкіл і лікарень укриттями, проведення гуманітарного розмінування й сталий розвиток оборонно-промислового комплексу для збільшення власного виробництва зброї та боеприпасів. При цьому, на думку розробників національної економічної стратегії, цифровізація повинна стати основним технологічним інструментарієм моніторингу економічної стійкості України, ефективного використання природного середовища, землі, мінерально-сировинних ресурсів, промислового потенціалу, інфраструктурних об'єктів і мереж та середовища життєдіяльності територіальних громад [27]. Крім того, прем'єр-міністр Денис Шмигаль анонсував реформування Кабінету Міністрів шляхом скорочення кількості міністрів з 20 до 15-16, а в штаті тих міністрів, що залишаться на третину повинна зменшитись кількість працівників.

Зазначалося, що оновлений Кабмін зосередить свою роботу на кадровому та бухгалтерсько-фінансовому напрямках і підготовці нормативно-правових і регуляторних актів, а об'єднані та реформовані міністерства зосередять свою діяльність на аналітиці та розробці й реалізації державної політики у відповідних сферах.

Відаючи належне анонсованим заходам, необхідно побажати уряду уникнути помилок штучного об'єднання міністерств у 2019-2020 роках і формувати оновлену структуру Кабміну на підставі чіткого обґрунтування збереження або реформованим міністерством функцій, завдань забезпечення державної політики та збалансованих механізмів її реалізації у відповідності з Національною економічною стратегією України на період до 2030 року і подальшу перспективу. Для прикладу, в першу чергу, з метою уникнення суперечення в назві та функціях, Міністерство охорони довкілля та природних ресурсів доцільно перейменувати в Міністерство розвитку довкілля. Нова назва міністерства не тільки буде сприяти реалізації більш збалансованої державної політики стосовно після воєнного відновлення земель, лісів та інфраструктури держави, але й забезпечить отримання додаткових обсягів ВВП – за експертними оцінками від 85 млрд доларів за умови відкриття ліберального ринку землі та 31 млрд доларів шляхом збільшення видобутку критичної й стратегічної мінеральної сировини – мінералів майбутнього [27]. Одночасно Мінекономіки та Мінфін з метою оптимізації, збалансованості та цільового вико-

ристання бюджету, доцільно об'єднати в одне Міністерство економічного розвитку та фінансів. Новому об'єднаному міністерству треба підпорядкувати Агенцію цифрової трансформації, ліквідувавши при цьому аналогічне міністерство, оскільки широкомасштабна цифровізація повинна працювати на реальний економічний розвиток держави та всіх галузей, а не забезпечувати самодостатнє функціонування міністерства із нав'язуванням в суспільстві віртуальної *цифрової або зеленої* економіки. Крім того, необхідно реформувати у відповідні Державні Агенції Міністерство європейської інтеграції України (до початку реального приєднання до ЄС) і Міністерство тимчасово окупованих територій тощо. Самостійними повинні залишатися базові та функціональні міністерства, які є обов'язковою складовою національної безпеки, стійкості та сталого розвитку України на середньо-довгострокову перспективу.

Висновки. Завдяки ефективному реформуванню, удосконаленню державної економічної політики, відновленню інфраструктури та створенню сприятливих умов для бізнесу, інвестицій, неоіндустріалізації, життя і праці в державі сумарний економічний ефект від реалізації потенціалу Русі-України в період 2033-2040 років може досягнути 1 трлн доларів США. Значить, у складних соціально-економічних умовах тривалої російсько-української вій-

ни, система управління економічною стійкістю України повинна забезпечити реалізацію комплексу обґрунтованих управлінських дій, спрямованих на підвищення економічної ефективності держави з урахуванням перманентного негативного впливу країни-агресора і можливих змін зовнішньої допомоги від країн Заходу, зберігаючи при цьому ознаки цілісності, збалансованості та рівноваги економічної системи держави в цілому. Однак, у зв'язку із значними перебоями з генерацією й постачанням електроенергії та домінуванням і перманентним просуванням російських окупантів на фронті, МВФ погіршив прогноз зростання реального ВВП України у 2024 році з 3-4% до 2,5-3% і у 2025 році до 2-3,5% із збереженням інфляції на рівні 9%. Через тривалу реструктуризацію зовнішнього боргу FitchRatings підтвердив довгостроковий рейтинг України в іноземній валюті на рівні «обмеженого дефакту (RD)».

В цих складних умовах Україні необхідно переходити не тільки від «ефектної» до ефективної політики, а перш за все, переходити до інноваційно-промислової політики сталого розвитку. Можливо цьому сприятиме підписання угоди зі США щодо освоєння, видобування, переробки та використання критичних і стратегічних корисних копалин загальнодержавного значення.

Література

1. Амоша О., Жикаляк М., Квілінський О. Концептуальні напрями удосконалення механізму реформування геологічного сектору та використання корисних копалин в Україні. *Інноваційне промислове підприємство у формуванні сталого розвитку*: моногр. / ред. кол. О. І. Амоша, Х. Джвігол, Р. Мішкевіч; НАН України, Ін-т екон. пром-сті. Київ, 2018. С. 7-32.
2. Владислав Обух. Як українська економіка пережила другий воєнний рік. *Укрінформ*. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3803794-ak-ukrainska-ekonomika-perezila-drugij-voennij-rik.html>.
3. Кирило Криволап. Як війна змінила економічну географію країни. *Економічна правда*. 2023. 19 жовтня. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/10/19/705648/>.
4. Козловський С. В., Мазур Г. Ф. Забезпечення стійкості сучасної економічної системи – основа економічного розвитку держави. *Економічна наука*. 2017. № 1. С. 5.
5. Ольга Погарська. Економіка України в умовах війни. Презентація Національного банку України. 1 червня 2023. 29 с.
6. Стійкість України: уроки 2022 року. *Міжнародний фонд «Відродження» та Центр економічної стратегії*. 2022, грудень. 46 с.
7. Dalevska N. The institutional determinants of global economic development. In R. Glowinski, O. Kvilinskyi (Eds.). *Economic transformation in Ukraine: comparative analysis and European experience*. Warsaw: Consilium Sp.F.O.O., 2017. P. 100-111.

References

1. Amosha, O., Zhykaliak, M., Kvilinskyi, O. (2018). Kontseptualni napriamy udoskonalennia mekhanizmu reformuvannia heolohichnoho sektoru ta vykorystannia korysnykh kopalyn v Ukraini [Conceptual directions for improving the mechanism of reforming the geological sector and the use of minerals in Ukraine]. *Innovatsiine promyslove pidpriemstvo u formuvanni staloho rozvytku* [Innovative industrial enterprise in the formation of sustainable development]. (pp. 7-32). Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
2. Vladyslav Obukh. (2024). Yak ukrainska ekonomika perezhyla druhyi voiennyi rik [How the Ukrainian economy survived the second year of war]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3803794-ak-ukrainska-ekonomika-perezila-drugij-voennij-rik.html> [in Ukrainian].
3. Kyrylo Kryvolap. (2023, October 19). Yak viina zminyla ekonomichnu heohrafiu krainy [How the war changed the economic geography of the country]. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from <https://epravda.com.ua/columns/2023/10/19/705648/> [in Ukrainian].
4. Kozlovskiy, S. V., Mazur, H. F. (2017). Zabezpechennia stiiikosti suchasnoi ekonomichnoi systemy – osnova ekonomichnoho rozvytku derzhavy [Ensuring the stability of the modern economic system is the basis of the economic development of the state]. *Ekonomichna nauka – Economic Science*, 1, pp. 5 [in Ukrainian].
5. Olha Poharska. (2023). Ekonomika Ukrainy v umovakh viiny [Economy of Ukraine in Wartime]. *Presentation of the National Bank of Ukraine*. 29 p. [in Ukrainian].
6. Stiikist Ukrainy: uroky 2022 roku [Ukraine's Resilience: Lessons from 2022]. *International Renaissance Foundation and Center for Economic Strategy*. (2022). 46 p. [in Ukrainian].

7. Dalevska, N. (2017). The institutional determinants of global economic development. In R. Glowski, O. Kvilinskyi (Eds.). *Economic transformation in Ukraine: comparative analysis and European experience*. (pp.100-111). Warsaw, Consilium Sp.F.O.O.

Жикаляк М. В. Економічна стійкість України

Проаналізовано стан національної економіки України в умовах широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Відзначено негативний вплив незбалансованої деіндустріалізації та масштабної олігархізації на сталий розвиток базових галузей промисловості. Обґрунтована доцільність ефективної перебудови економіки України на рейки військово-воорієнтованої промисловості із повним завантаженням державозамовленням відповідних підприємств і компаній потребами збройних сил держави (ЗСУ).

Повернення реального ВВП України за два роки оборонної війни проти Росії до початку 2000-х років і суттєве його зменшення в другому півріччі 2024 року обумовили збільшення державного та гарантованого державою боргу до 7,068 трлн грн або 168,99 млрд доларів станом на 31 січня 2025 року. Припинити подальше зменшення реального ВВП України може допомогти створенню цільового американсько-українського інвестиційного фонду щодо розробки в Україні родовищ рідкісних, рідкісноземельних металів, титану, природного газу і нафти тощо.

Системний підхід до оцінки економічної стійкості держави обумовлює необхідність розглядати економічну стійкість України як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених складових, які забезпечують збалансований розвиток виробничої, військово-оборонної, ринкової, соціальної, науково-технологічної та фінансової сфер діяльності держави з ефективним функціонуванням сфери послуг, як в мирний так і в умовах війни і надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: економічна стійкість, Україна, системний підхід, оцінка, перебудова.

Zhykalyak M. Economic Sustainability of Ukraine

The state of the national economy of Ukraine in the context of large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is analyzed. The negative impact of unbalanced deindustrialization and large-scale oligarchization on the sustainable development of basic industries is noted. The activity of effectively restructuring the Ukrainian economy along the lines of a military-oriented industry with full loading of state orders of relevant enterprises and companies for the needs of the state armed forces (ASU) is justified.

The return of Ukraine's real GDP during the two years of the defensive war against Russia to the early 2000s and its significant decrease in the second half of 2024 led to an increase in state and state-guaranteed debt to UAH 7.068 trillion or USD 168.99 billion as of January 31, 2025. The creation of a dedicated US-Ukrainian investment fund for the development of deposits of rare metals, rare earth metals, tobacco, natural gas and oil, etc. in Ukraine will help stop the further decline in Ukraine's real GDP.

A systematic approach to assessing the economic stability of a state necessitates considering the economic stability of Ukraine as a set of interrelated and interdependent components, which ensure the balanced development of the production, military-defense, market, social, scientific-technological and financial spheres of the state's activity with the effective functioning of the service sector, both in peacetime and in war and emergency situations.

Keywords: economic sustainability, Ukraine, systemic approach, assessment, restructuring.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2025
Рецензовано: 12.03.2025